

ATAERKİL DÜZENE HAPSOLAN YALNIZCA BİZ MİYİZ?

FRANS DE WAAL

Bir Primatoloğun Gözünden
Cinsiyet Kavramı

Çeviren: İrem Sağlam

sander yayınları

Translated from the English Language edition of Different: Gender and Our Primate Heritage by Frans de Waal, originally published by W. W. Norton & Company. This edition arranged with Tessler Literary Agency through Kayi Agency. Copyright © 2022 Frans de Wall. Turkish translation Copyright © 2022 by Sola Unitas. All rights reserved.

Tüm hakları saklıdır. İngilizce orijinali, W. W. Norton & Company tarafından Different: Gender and Our Primate Heritage adıyla yayımlanmıştır. Bu eser Kayı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır. Bu eserin çeviri sorumluluğu Sola Koç. Eğ. Dan. Hiz. A.Ş.'ye aittir. Bu kitabın hiçbir bölümü yazılı izin alınmadan kopyalanamaz ya da çoğaltılamaz.

SANDER YAYINLARI

Fetih Mah. Tahralı Sok. Kavakyeli İş Merkezi
No: 7/E İç Kapı No:16 Ataşehir/İstanbul
Telefon: 0212 939 76 52 - E-posta: sander@sanderyayinlari.com
www.facebook.com/sanderyayinlari
www.twitter.com/SanderYay
www.instagram.com/sanderyayinlari
<https://sanderyayinlari.com>

ISBN: 9786256974036

Yayıncı Sertifika No: 45798

1. Baskı: İstanbul 2022

İmtiyaz Sahibi: Umut Kısa

Genel Yayın Yönetmeni: Şirin Aydın

Çeviren: İrem Sağlam

Editör: Gülden Girgin

Redaksiyon: Damla Dağlı

Son Okuma: Betül Yılmaz

Mizanpaj: Özkan Köse

Kapak Tasarımı: Özkan Köse

Orijinal Adı: Different: Gender and Our Primate Heritage

BASILDIĞI YER

Deren Matbaacılık Ambalaj Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi
Yakuplu Mah. 194 Sok. 3. Matbaacılar Sitesi No:337/338 Beylikdüzü/İstanbul
Sertifika No: 47881

© Bu kitabın tüm yayın hakları Sola Koç. Eğ. Dan. Hiz. A.Ş.'ye aittir. Yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen hiçbir yolla kopya edilemez, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

**Bir Primatoloğun Gözünden
Cinsiyet Kavramı**

Frans de Wall

Çeviren: İrem Sağlamer

 sander yayınları

Fark yaratan Catherine için...

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	9
1. OYUNCAKLAR BİZİZ	
<i>Kızlar, oğlanlar ve diğer primatlar nasıl oynar?</i>	25
2. TOPLUMSAL CİNSİYET	
<i>Kimlik ve kendi kendine sosyalleşme</i>	43
3. ALTI OĞLAN ÇOCUĞU	
<i>Hollanda’da kız kardeşsiz büyümek</i>	65
4. YANLIŞ MECAZ	
<i>Primatların ataerkilliğini abartmak</i>	85
5. BONOBO KIZ KARDEŞLİĞİ	
<i>Unutulmuş insansı maymun yeniden inceleme altında</i>	105
6. CİNSEL İŞARETLER	
<i>Cinsel organlardan yüzlere, dişi güzelliğe</i>	129
7. ÇİFTLEŞME OYUNU	
<i>Ağırbaşlı dişi miti</i>	149
8. ŞİDDET	
<i>Tecavüz, cinayet ve savaşın yıkımı</i>	173

9. ALFA (DİŞİ) ERKEKLER	
<i>Egemenlik ve güç arasındaki fark</i>	195
10. BARIŞI KORUMAK	
<i>Aynı cinsiyetin rekabeti, arkadaşlık ve işbirliği</i>	221
11. BAKIM	
<i>Yavruya anne ve baba bakımı</i>	249
12. EŞCİNSEL İLİŞKİ	
<i>Gökkuşluğu bayrağını taşıyan hayvanlar</i>	279
13. DOĞASI GEREĞİ TOPLUMSAL CİNSİYETLENDİRİLMİŞ	
<i>Bedenlerin tartışmanın bir parçası olması gerekir.</i>	301
NOTLAR	313
YAZAR HAKKINDA	335

Giriş

Kariyerimin en üzücü günü, en sevdiğim şempanzenin iki rakibi tarafından ağır yaralandığını haber veren bir telefonla başladı. Bisikletime atlayıp Hollanda'daki Royal Burgers Hayvanat Bahçesi'ne gittiğimde, Luit'i bir kan gölünün ortasında otururken buldum. Başını üzüntüyle gece kafesinin parmaklıklarına dayamıştı. Genelde çekingen olan Luit, başını okşadığımda derin derin iç geçirdi. Ama artık çok geçti. Aynı gün ameliyat masasında öldü.

Erkek şempanzeler arasındaki rekabet o kadar şiddetlenebilir ki birbirlerini öldürebilirler, üstelik sadece hayvanat bahçesinde de değil. Ormanda, aynı türden güç kavgalarında katledilen yüksek rütbeli erkeklerle ilgili onlarca rapor bulunuyor. En tepedeki konumu elde etmeye çalışırken, şempanzeler fırsatçı bir şekilde ittifaklar oluşturup bozar, birbirlerine ihanet eder ve saldırı planları yapar. Evet, plan. Çünkü Luit'e yönelik saldırının, üç yetişkin erkeğin topluluğun geri kalanından ayrı tutulduğu gece alanında gerçekleşmiş olması rastlantı değildi. Dünyanın en iyi bilinen şempanze kolonisinin büyük ormanlık adasında olaylar farklı şekilde gelişebilirdi. Dişi şempanzeler erkek rakipler arasındaki kavgaları ayırmaktan hiç çekinmezdi. Alfa dişi Mama, erkeklerin politika yapmasını önleyemese de iş kan dökmeye gelirse noktayı koyardı. Olay yerinde olsaydı kuşkusuz müttefiklerini devreye sokardı.

Luit'in zamansız ölümü beni derinden etkiledi. Çok cana yakın bir kişilikti, lider olarak huzur ve uyum getirmişti. Ama hepsinden önemlisi büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştım. O zamana kadar tanık olduğum bütün kavgalar her zaman uzlaşmayla sona ermişti. Her çatışmanın ardından rakipler kucaklaşıp öpüşürdü ve anlaşmazlıklarını mükemmel bir şekilde çözebilirdi. Ya da ben öyle sanıyordum. Yetişkin erkek şempanzeler çoğu zaman birbirlerine

arkadaşça davranır, birbirlerini tımar eder ve hırpalayıcı oyunlar oynar. Korkunç kavga, bana olayların denetimden çıkabileceğini ve aynı erkeklerin isteyerek birbirlerini öldürebileceğini öğretti. Saha çalışmaları, ormandaki saldırıları benzer şekillerde açıklıyordu. ‘Cinayet’ten söz edilebilecek kadar kasıtlı görünüyordular.

Erkeklerin yüksek saldırganlık düzeyinin dişi eşdeğeri de vardır. Ancak dişi öfkesini tetikleyen koşullar farklıdır. En büyük erkek bile bir yavruya el sürerse annesinin şiddetli bir kasırğa gibi ortalığı yıkacağını bilir. O kadar gözü pek ve vahşi bir hâle gelir ki onu hiçbir şey durduramaz. Anne olan bir insansı maymunun* yavrusunu savunurken sergilediği vahşilik, kendisini savunurken gösterdiği vahşiliği aşar. Ana koruyuculuğu o kadar genel bir memeli özelliğidir ki bu konuda şakalar yaparız. Öyle ki ABD başkan yardımcısı adayı Sarah Palin, kendisini ‘Anne Ayı’ olarak nitelendirmişti. Bu lakaptan yola çıkan Gary Larson’ın çizdiği bir karikatürde, bir iş insanı elinde evrak çantası ve arkasında bir büyük bir de küçük ayıyla asansöre biniyordu. Başlıkta şöyle yazıyordu: “Kafası işiyle dolu olan Conroy, dişi bir boz ayı ve yavrusuyla birlikte asansöre bindiğinde trajedi yaşandı.”

Tayland cangıllarında ‘fandi’lerin en büyük korkusu -eskiden kütük taşımak için vahşi filleri yakalayan avcılarının- fil dişiyle yalananmak değildi. Anası işitme menzilindeyken yakalanmış küçük bir yavru, halatlarla bağlanmış iri bir erkekten çok daha büyük bir tehlike oluşturunuyordu. Kızgın dişi filler pek çok ‘fandi’yi öldürmüştü.¹

Bizim türümüzde bir annenin, çocuklarını koruması o kadar öngörülebilir ki Eski Ahit’e göre Kral Süleyman buna güvenmişti. Aynı bebeğin annesi olduğunu iddia eden iki kadının karşısında Kral bir kılıç istedi. Bebeği ikiye bölmeyi önerdi ve böylece iki kadın da bebeğin yarısına sahip olabilecekti. Kadınlardan biri kararı kabul ederken diğeri karşı çıktı ve bebeğin diğer kadına verilmesi için yalvardı. Kral böylece gerçek annenin kim olduğunu anladı. Britanyalı polisiye yazarı Agatha Christie şöyle diyordu:

“Bir annenin çocuğuna duyduğu sevgi gibisi yoktur. Hiçbir kural dinlemez, hiç acıması yoktur, her şeye kafa tutar ve yoluna çıkan her şeyi ezip geçer.”²

* ÇN: ‘Kuyruksuz maymun’ kullanımı da yaygındır.

Annelerin çocuklarını desteklemesine hayranlık duyarken insanlardaki erkek kavgacılığına iyi gözle bakmayız. Oğlanlar ve erkekler sık sık kavgaya çıkarır, sert davranır, zayıflıklarını gizler ve tehlike peşinde koşar. Erkeklerin bu özelliğinden herkes hoşlanmaz ve bazı uzmanlar bu davranışlarını onaylamaz. ‘Geleneksel erkeklik ideolojisi’nden söz ederler ki bu pek de bir övgü sayılmaz. Amerikan Psikoloji Derneği (APD) 2018’de yayımladığı bir belgede bu ideolojiyi ‘kadınlık karşıtlığı, başarı, zayıflık görüntüsünden kaçınma, macera, risk ve şiddet’ odaklı olarak tanımladı. APD’nin, erkekleri bu ideolojiden kurtarma girişimi ‘zehirli erkeklik’ ile ilgili bir tartışma başlattıysa da aynı zamanda tipik erkek davranışına yönelttiği genel suçlama bir tepkiyi de tetikledi.³

Erkek ve kadın saldırganlık örüntülerinin neden çok farklı değerlendirildiğini anlamak çok da zor değil; sadece birincisi toplumda sorun yaratır. Luit’in ölümünden duyduğum dehşetle erkek rekabetini zararsız bir eğlence olarak betimlemek istemiyorum. Ama bunun bir ideolojinin ürünü olduğunu kim söylüyor? Burada kendi davranışlarımızın ustaları ve tasarımcıları olduğumuz yönünde çok büyük bir varsayımda bulunuluyor. Bu doğru olsaydı diğer türlerin çoğundan farklı olması gerekmez miydi? Ancak durum pek de öyle değil. Hayvanların çoğunda erkekler, statü ya da bölge peşinde koşarken dişiler, etkin bir şekilde yavrularını korur. Her iki cinsiyet için de bu her zaman kalıtsal mirasın bileti olmuştur.

İdeolojinin bununla pek ilgisi yoktur.

Hayvan ve insan davranışlarındaki cinsiyet farklılıkları, insanın toplumsal cinsiyetiyle ilgili hemen hemen her tartışmanın merkezinde birtakım sorular ortaya çıkarır. Erkeklerle kadınların davranışları doğal olarak mı yoksa yapay olarak mı farklılık gösterir? Aslında ne kadar farklıdırlar? Sadece iki toplumsal cinsiyet mi vardır yoksa daha mı fazladır?

Ama bu konuya dalmadan önce onunla neden ilgilendiğimi ve nerede durduğumu açıklığa kavuşturmak istiyorum. Ne primat mirasımızı betimleyerek var olan toplumsal cinsiyet ilişkilerini savunmak için buradayım ne de her şeyin bu şekilde iyi olduğunu düşünüyorum. Toplumsal cinsiyetlerin şimdi ve hiçbir zaman eşit olmadığını kabul ediyorum. Kadınların toplumumuzda ve hemen

hemen diğer bütün toplumlarda haksızlığa uğradığını biliyorum. Kadınlar eğitim hakkından oy hakkına, yasal kürtajdan eşit ücrete kadar her türlü ilerleme için mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bunlar küçük ilerlemeler değildir. Bazı haklar daha yeni güvence altına alındı, bazıları hâlâ engelleniyor ve bazıları da elde edildi ama yeni saldırılarla karşılaşılıyor. Bütün bunları son derece adaletsiz buluyor ve kendimi bir feminist olarak görüyorum.

Kadınların doğuştan gelen yeteneklerini küçümsemek, Batı'da en az iki bin yıl öncesine dayanan eski bir gelenektir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin her zaman haklı gösterilmesinin yolu budur. Sözgelimi 19. yüzyıl Alman filozoflarından Arthur Schopenhauer, kadınların yaşamları boyunca çocuk kaldıklarını, şimdide yaşadıklarını, erkeklerin ise ileriye düşünme yeteneğine sahip olduğunu düşünüyordu. Bir başka Alman filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 'erkeklerin hayvanlara, kadınların ise bitkilere karşılık geldiği'⁴ görüşünü savunuyordu. Bana ne demek istediğini sormayın ama Britanyalı ahlak felsefecisi Mary Midgley'nin dikkat çektiği gibi kadınlar sözkonusu olduğunda, Batı düşüncesinin önde gelenleri olağanüstü aptallıkta düşünceler üretiyordu. Alışılmış görüş ayrılıkları ortada yoktu: "Freud, Nietzsche, Rousseau ve Schopenhauer'ın birbirleriyle ve Aristoteles, Aziz Pavlus ve Aquinolu Aziz Thomas'la yürekten aynı görüşte olabilecekleri hiçbir konu olamaz ama kadınlarla ilgili görüşleri son derece yakındır."⁵

Benim sevgili Charles Darwin'im bile bu eğilimden kaçamamıştı. Darwin, Amerikan kadın hakları savunucusu olan Caroline Kennard'a yazdığı bir mektupta kadınlarla ilgili şu görüşü belirtmişti: "Bana öyle geliyor ki kalıtım yasalarına göre kadınların, erkeklerin zihinleriyle eşit hâle gelebilmesi çok zor."⁶

Bütün bunlar, ileri sürülen zihinsel karşıtlıkların eğitimdeki eşitsizliklerle kolayca açıklanabileceği bir çağda. Darwin'in 'kalıtım yasaları'na gelince bütün söyleyebileceğim şu ki bütün kariyerimi hayvan zekâsının incelenmesine adanmış ve cinsiyetler arasında hiçbir zaman bir fark gözlemlemedim. Her iki tarafta da parlak ve çok parlak olmayan bireyler var ama benim ve başkalarının yüzlerce araştırmasına rağmen hiçbir bilişsel uçurum ortaya çıkmadı. Erkek ve dişi primatlarda davranış farklılıkları çok fazla olsa da zihinsel yetileri beraber evrilmiş olmalıydı. Bizim türü-

müzde de matematik yeteneği gibi geleneksel olarak toplumsal cinsiyetlerden birisiyle ilişkilendirilen bilişsel alanların bile yerince fazla örnek üzerinde sınıandığında farksız olduğu ortaya çıkar.⁷ Bir toplumsal cinsiyetin zihinsel üstünlüğü düşüncesi modern bilimden destek almaz.

Açıklığa kavuşturulması gereken ikinci bir konu da primat akrabalarımızla ilgili olan, kimi zaman insan toplumundaki eşitsizlikleri savunmak için kullanılan kalıp yargısal görüştür. Genel imgelemde patron erkek maymun, yaşamlarını yavru yaparak ve onun emirlerine uyarak geçiren dişilerin ‘sahibi’dir. Bu görüşün başlıca esin kaynağı yüzlerce yıl önce yapılmış, açıklayacağım gibi önemli yanlışları bulunan ve şüpheli bir mecazın kaynağı olan bir babun araştırmasıydı.⁸ Ne yazık ki o zamandan beri toplanan onca karışık bilgiye rağmen toplumun böğrüne yerinden sökülmesi olanaksız bir ok gibi saplanmıştı. Erkek üstünlüğünün doğal düzen olduğu geçtiğimiz yüzyılda tanınmış yazarlarca sıklıkla dile getirilirken Amerikan psikiyatrist Arnold Ludwig’in 2002’de yazdığı *King of the Mountain* adlı kitabı hâlâ şunu savunuyor:

*İnsanların çoğu toplumsal, psikolojik ve biyolojik olarak toplumsal yaşamlarını yönetecek tek bir baskın erkek figüre ihtiyaç duyacak şekilde programlanmıştır. Bu programlanma, neredeyse tüm insansı primat toplumlarının yönetim şekliyle yakından örtüşür.*⁹

Buradaki hedeflerimden biri de bu zorunlu ‘erkek efendi’ kavramının okurlarına doğru yolu göstermek. Kökenindeki primat araştırması özellikle yakın olmadığımız bir türle ilgiliydi. Biz küçük bir insansı maymunlar (büyük, kuyruksuz primatlar) ailesine aitiz, babunlar gibi maymunlara ait değiliz. En yakın akrabamızı, büyük insansı maymunları incelediğimizde, erkeklerin düşünülen den daha az denetim uyguladığı incelikli bir resim ortaya çıkıyor.

Erkek primatların zorba olabilecekleri yadsınamaz olsa da saldırganlıklarını ve boyut avantajlarını dişilere hükmetmek için kazanmadıklarını kavramak da önemlidir. Onların hayatları bunun üzerine kurulu değildir. Çevresel ihtiyaçlar göz önünde bulundurulduğunda dişiler mükemmel boyutlarına evrilmiştir. Topladıkları yiyecekler, katettikleri mesafeler, büyüttükleri yavruların sayısı ve kaçtıkları yırtıcılar düşünüldüğünde vücutları idealdir. Evrim, er-

Gücü, muhtemelen başkalarına çekici gelebilen ama kesinlikle bize öyle gelmeyen bir şeymiş gibi tartışıyoruz. Psikoloji profesörü olarak geçirdiğim otuz yılın bana öğrettiği şey, en önemli bilim insanlarının bile gözlerinin önündeki davranışları görmezden geldiğidir. Güç, bir tabu konusu olmayı sürdürüyor ve biz bu bağlamda diğer türlerle ne kadar benzer olduğumuzu kesinlikle duymak istemiyoruz.

Primatolog Frans de Waal, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet konusunda dilsel bir kafa karışıklığı yaşandığını; birincisinin biyolojik, ikincisinin kültürel cinsiyet olduğunu ancak farklı anlamlarına rağmen bu iki terimin özünde birleşmiş olduğunu ve birini diğeri olmadan tartışamayacağımızı ifade eder.

Genç erkek ve dişi primatların cinsiyet rollerini birbirlerine benzer şekilde geliştirdiğini düşünüyor. Nasıl davranılacağını öğrenmek için kendi cinsiyetlerinden yetişkinleri gözlemlediğini söylüyor. Primatların davranışsal ve biyolojik farklılıklarını aydınlatırken insan davranışıyla karşılaştırmaktan da geri durmuyor!

Ataerkil Düzene Hapsolan Yalnızca Biz miyiz? klasik konuşma tarzı ve alaycı gözlemlerle dolu anlatımıyla cinsiyet kimliği, toplumsal cinsiyet rolleri, cinsellik, eşcinsellik, arkadaşlık ve yetiştirme gibi konuları ele alıyor.